

Naomi Kasher, Asa Kasher

Akt mowy, konteksty i cenne wieloznaczności

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 71/2, 301-305

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NAOMI I ASA KASHER

AKTY MOWY, KONTEKSTY I CENNE WIELOZNACZNOŚCI

1

Zdania i słowa często sprawiają wrażenie lingwistycznych świnek morskich: uczeni językoznawcy analizują je głęboko i dokładnie, poddają je delikatnym zabiegom, gromadzą razem, by zbadać ich struktury hierarchiczne i związki w obrębie rodziny. W istocie jednak w naszych laboratoriach nie rozbrzmiewają żadne wyrażenia językowe, albowiem wyrażenia stanowią wytwór abstrakcji, są metalem, nie rudą. Cóż zatem jest surowcem lingwistycznym? Pragmatyka filozoficzna ustaliła istotę ludzkiego języka, stwierdzając, że akty mowy są bardziej podstawowe niż zdania i słowa¹.

Całościowe opisy i wytłumaczenia aktów mowy zależą od zasadniczego zrozumienia wszystkich podstawowych składników owej ludzkiej właściwości, jaką jest język. Składnikami tymi są, z grubsza biorąc, narzędzia, role i reguły. Istotnymi elementami naszych lingwistycznych poczyniń, naszymi narzędziami, są wypowiedzi i konteksty². Narzędzia te przeznaczone są do użytku: zdanie wypowiedzi w odpowiednim kontekście, by osiągnąć pożądany cel. W każdym kontekście wypowiedzi zdanie odgrywa rolę w dążeniu do zrealizowania zamierzenia koordynacyjnego, tj. komunikacji. Jaką rolę może odegrać wypowiedzenie w zdania z w warunkach narzuconych przez kontekst *k* — oto jedno z głównych zagadnień pragmatyki.

[Naomi i Asa Kasher — wykładowcy uniwersytetu w Tel-Awivie, autorzy wielu prac dotyczących filozofii języka, ogłoszonych w czasopismach i książkach zbiorowych.

Przekład według N. and A. Kasher, *Speech acts, contexts and valuable ambiguities*. W zbiorze: *Pragmatics of Language and Literature*. Teun A. van Dijk ed. Amsterdam 1976, s. 77—81.]

¹ Zob. J. Searle, *Speech Acts*. Cambridge University Press. London 1969.

² Zob. A. Kasher, *A Step toward a Theory of Linguistic Performance*. W: Y. Bar-Hillel (ed.), *Pragmatics of Natural Languages*. Reidel. Dordrecht 1971, s. 84—93. — A. Kasher, *Sentences and Utterances Reconsidered*. „Foundations of Language” 8 (1972), s. 313—345.

Wypowiadanie zdań, podporządkowanie roli, w kontekście uzależnione zostaje od reguły. Zachowanie lingwistyczne odzwierciedla ukryty system reguł rządzących strukturami, znaczeniami i rolami, a także zdaniem, wypowiedziami i kontekstami.

Zauważmy, że system reguł jest konstytutywny, tzn. opis języka jest logicznie zależny od szczegółowego opisu tego systemu³.

2

Zakładamy, że reguły rządzą nie tylko gramatycznymi i fonologicznymi aspektami naszej sprawności językowej, lecz także jej aspektami semantycznymi i pragmatycznymi. Ponieważ w tomie tym znacznie więcej uwagi poświęcamy poetyce i pragmatyce niż semantyce, nie pokażemy, jak reguły dotyczące znaczenia wiążą się z warunkami prawdy zdań we wszelkich sytuacjach — tym fascynującym zagadnieniem zajmuje się przede wszystkim semantyka filozoficzna. Omówimy teraz przykład reguł pragmatycznych, w których pojęcia intencji i preferencji odgrywają główną rolę⁴.

Twierdzimy, że rozróżnienia między typami aktów mowy są zasadniczo natury pragmatycznej. Różnice syntaktyczne między, powiedzmy, stwierdzeniami i rozkazami oraz różnice semantyczne między, załóżmy, zdaniem typu „Niniejszym przyrzekam” i „Niniejszym zawiadamiam” odzwierciedlają różne preferencje, które mówca zamierza przekazać, wypowiadając pewne słowa. Stwierdzając, że *p* oznacza, iż mówiący preferuje taki stan rzeczy, w którym słuchacz wie, że mówiący jest przekonany o prawdziwości *p* nad taką sytuację, w której słuchacz tego nie wie, przy czym inne elementy są równorzędne. Obiecuując zrobić *q*, mówiący oznajmia zarazem, że preferuje stan, który będzie miał miejsce w przyszłości, gdy zrobi *q*, nad taką sytuację, w której tego nie robi, inne zaś elementy są równorzędne. Można wykazać, że opracowanie tej hipotezy stwarza szerokie możliwości wytłumaczenia wielu różnorodnych aktów mowy.

Reguły rządzące użyciem zdań w kontekstach wypowiedzi wiążą struktury syntaktyczne (rozkazujące, twierdzące) i elementy semantyczne (niniejszym, obietnica, prośba) zdań z jednej strony, z drugiej zaś intencje, preferencje, przekonania i presupozycje,

³ Na temat tej koncepcji zob. Searle, *op. cit.*

⁴ Zob. A. Kasher, *Worlds, Games and Pragmemes: a Unified Theory of Speech Acts*. W: R. J. Bogdan and I. Niiniluoto (eds.), *Logic, Language and Probability*. Dordrecht 1973, s. 202—207. — A. Kasher, *Mood Implications: a Logical Way of Doing General Pragmatics*. „Theoretical Linguistics” 1 (1974), s. 6—38.

które mówcy żywią w kontekstach odpowiednich do wyrażania tych zdań⁵.

3

Przyjmując, że akty mowy mają znaczenie zasadnicze i że niektóre ich elementy są z natury mentalne, np. intencje, preferencje i przekonania, jasne jest, że rozumienie wypowiedzi w kontekstach stanowi proces rozpoznawania celów i postaw mówców.

Zazwyczaj nietrudno jest zrozumieć treść wypowiedzi. Jeśli wynika jakiś problem z powodu wieloznaczności leksykalnej (z a m e k, k a w a - l e r) lub syntaktycznej (l a t a j ą c e s a m o l o t y), daje się go łatwo rozwiązać, gdyż kontekst wypowiedzi dostarcza odpowiednich wskazówek. Istnieją jednak przypadki nietypowe, następujące nietypowe trudności.

Problem zrozumienia językowego ogniskuje się wokół dwu spraw: wypowiedzi i kontekstów; jest to kwestia zrozumienia wypowiedzi *w* w kontekście *k*. Jakie cechy *w* są istotne? Które składniki *k* są znaczące? Odpowiednio, istnieją dwa typy odbiegających od normy przypadków lingwistycznego rozumienia: jeden, w którym zachodzą specjalne trudności w ustaleniu lingwistycznych właściwości wypowiedzi, i drugi, gdzie szczególne trudności występują przy ustaleniu komunikatywnych właściwości kontekstu wypowiedzi.

Jako przykład pierwszego typu przypadków odbiegających od normy może służyć słynny napis na ścianie pałacu króla Baltazara. Król szukał magika, który „odczytałby ten napis i potrafił go wytłumaczyć”. Takie przypadki to typowe przykłady odczytania kodu, gdzie problem jego rozszyfrowania staje się nieco łatwiejszy niż zazwyczaj dzięki możliwości skorzystania z dokładnego opisu niektórych składników kontekstu wypowiedzi.

Z badaniem drugiego typu przypadków odbiegających od normy mamy do czynienia wówczas, gdy teoria pragmatyczna wnosi wkład do poetyki teoretycznej.

4

Aby zrozumieć wiersz, należy skonstruować dlań odpowiedni kontekst wypowiedzi. Dysponując częściowym opisem aktu mowy, a mianowicie wypowiedzią — wierszem — odbiorca stara się dopełnić ten opis, dostarczając odpowiedniego wykazu ważniejszych składników

⁵ Chcielibyśmy podkreślić różnicę między presupozycjami a implikacjami, co ma pewne znaczenie dla poetyki teoretycznej. Zob. Kasher, *Mood Implications*.

kontekstu pasującego do wypowiedzi i dającego się zastosować do wiersza. Interpretacja wiersza to dopełnienie aktu mowy. Wiersz niezinterpretowany nie jest aktem mowy specjalnego, poetyckiego rodzaju, jest to po prostu akt mowy, dany częściowo, lub rodzina aktów mowy, częściowo sprecyzowanych.

W każdym akcie konstruowania kontekstu dla wypowiedzi najważniejszą sprawą jest stworzenie wyimaginowanej osoby, mającej ogólne cele, szczególne intencje, różne przekonania, wachlarz możliwych nastrojów i wiele innych składników osobowości. Zazwyczaj dla tego celu należy również stworzyć wyimaginowanego czytelnika, lecz wydaje się, że rolę, którą mógłby odegrać czytelnik, znacznie lepiej wypełni system przekonań, które mówiący żywi wobec swych adresatów.

Nasz mówca, wypowiadając dany wiersz, pragnie coś przekazać czytelnikowi. Interpretacja nie wymaga jasno i precyzyjnie sformułowanego opisu treści, które chce on przez swój wiersz zakomunikować, nie jest to konstytutywną częścią opisu wiersza. Nie sądzimy nawet, by interpretacja taka była możliwa w interesujących przypadkach. Twierdzimy natomiast, że wiersz można objaśnić, opisując w miarę szczegółowo cechy charakteryzujące sylwetkę umysłową wyimaginowanego mówcy i słuchacza oraz związane z tym aspekty możliwego, odpowiedniego kontekstu wypowiedzi. Można przyjąć, że im głębiej pogrążamy się w taką teorię kontekstu wypowiedzi, który byłby stosowny dla danego wiersza, tym lepiej rozumiemy wiersz na drodze objaśnienia. Jeśli na podstawie wyobrażonego kontekstu daje się wyjaśnić wiersz w jego strukturze i szczegółach oraz uzasadnić wybór tematu i słownictwa mówcy, wówczas można zaryzykować twierdzenie, że jest to interpretacja udana.

Istnieje szereg oczywistych ograniczeń, które należy narzucić rodzinie możliwych interpretacji danego wiersza. Po pierwsze, interpretacje anachroniczne wydają się niesłuszne, lecz podejmując zamiar interpretacji wiersza, można odłożyć na stronę informacje biograficzne i historyczne o autorze i jego czasach. Po wtóre, interpretacja elementów dzieła powinna być konsekwentna, choć nie jest to konieczne przy rozpatrywaniu dzieła jako całości. Innymi słowy, potencjalny podmiot mówiący i odbiorca mogą mieć jakieś poglądy, intencje czy nastroje, które ulegają zmianie w czasie konstruowania aktu mowy. Przy okazji chcielibyśmy zaznaczyć, że naszą postawę tłumaczy potoczna obserwacja, iż wykonanie wiersza stanowi w pewnym sensie jego interpretację. Aktor uosabia podmiot mówiący, który wypowiada wiersz i za pomocą intonacji, gestu i realiów zewnętrznych przekazuje pewne cechy ewentualnego kontekstu wypowiedzi, który byłby stosowny dla wypowiedzenia wiersza.

Ogólnie biorąc, wydaje się nam, że funkcją każdego wiersza jest wywołanie rekonstrukcji ewentualnych interesujących aktów mowy. Ponieważ wiersz jest jedynie wypowiedzią, zrozumienie go za pomocą spre-

cyzowania interesującej sytuacji mowy, w której wypowiedzenie wiersza jest udane, stanowi działalność twórczą.

Płynie stąd interesujący wniosek, że niektóre wieloznaczności są w istocie cenne z poetyckiego punktu widzenia. Ponieważ wiersz ma ukazać wszelkie możliwe akty mowy, im lepiej to robi, tym jest lepszy, a inne czynniki są równorzędne. Istnieją dwie drogi, dzięki którym pewne typy wieloznaczności przyczyniają się do poetyckiej wartości wiersza, ewokując siłę poprzez jego interpretację. Po pierwsze, im więcej różnorodnych interpretacji wywołuje dany wiersz, tym jest lepszy, zakładając, że pozostałe czynniki są równorzędne. Po drugie, eksponując pozornie niezależne akty mowy, pokazujemy, że są one powiązane, treściowo bądź strukturalnie. Takie odkrycia mogą mieć duże znaczenie dla czytelników, krytyków i autorów.

Przełożyła Grażyna Cendrowska